

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Ruilverkaveling

De twintigste-eeuwse Nederlander creëerde verschillende soorten landschappen die onze aandacht waard zijn. Hoe zouden wij er in de toekomst mee om moeten gaan? Deze gids gaat in op door ruilverkaveling herverdeeld agrarisch land.

GIDS CULTUURHISTORIE 18 | 2011

Ruilverkaveling

2

INLEIDING

In de twintigste eeuw heeft het herindelen van grond, de zogenoemde ruilverkaveling, de vaak kleinschalige structuur van het platteland soms radicaal overhoop gehaald. Grotere kavels, nieuwe rechte wegen en nieuw gebouwde boerderijen zorgden voor een 'rationeel' landschap. Een rationeel landschap is niet synoniem met een eentonig landschap. Zo'n nieuw landschapsbeeld vertoont namelijk vaak veel kenmerken van het oorspronkelijke landschap, dankzij versterking van de oude karakteristieken, zoals boomlinten, dijkjes en bosschages.

In sommige gevallen zijn zulke kenmerken echter uitgewist en heeft een letterlijke vervlakking van het beeld de overhand gehad. Vooral dit laatste heeft zich in de hoofden van velen genesteld, terwijl het eerste veel frequenter voorkomt. Talrijke twintigste-eeuwse landschappen zijn tegenwoordig zelfs heel erg in trek en worden niet eens als modern ervaren.

In deze gids wordt ingegaan op waarden en kenmerken van het platteland dat in de twintigste eeuw door ruilverkaveling heringericht is. Het gaat hier om gebieden die al een agrarisch gebruik kenden. Voorheen onbewoonde, woeste gronden en landaanwinningen komen aan bod in een andere gids, *Ontginningen uit de twintigste eeuw*.

HISTORISCHE ONTWIKKELING

Ruilverkaveling bestond uit maatregelen om de inrichting van landelijk gebied te verbeteren. In veruit de meeste gevallen ging het om agrarische gebieden op de zandgronden van Noord-, Oost- en Zuid-Nederland en op de kleigronden in het rivierengebied. Meestal was er sprake van drie met elkaar samenhangende omstandigheden die nadelig werkten. Dit waren versnipperd grondbezit, kleine, slecht bereikbare percelen en gebrekkige ontwatering. Men meende door ruilverkaveling een belangrijk deel van deze problematiek te kunnen oplossen.

Tot de initiatiefnemers behoorden zowel de overheid als bedrijven zoals de Heidemij. Zij wilden fysieke, sociale en eco-

nomische achterstanden op het platteland wegwerken. Ook veel boeren zelf verzochten om herinrichting van hun land. Het merendeel van de ingrepen in de agrarische sector raakte gekoppeld aan drie complexe processen. De twee eerste waren het noodzakelijke herstel van schade door de Tweede Wereldoorlog en door de watersnoodramp van 1953. De derde was de op gang gekomen aanleg van nieuwe infrastructuur en van recreatiegebieden, beide vaak in samenhang met ontgrondingen. Het zwaartepunt van de ruilverkavelingen lag in de periode 1950 tot 1975. De processen vinden voortgang tot op de dag van vandaag.

Ruilverkavelingswet

Er waren veel partijen bij de ruilverkaveling betrokken: boeren, hun belangenorganisaties, het kadaster, waterschappen, gemeenten en provincies. De regie lag bij het Rijk, in het bijzonder bij het Ministerie van Landbouw. De eerste *Ruilverkavelingswet* dateert van 1924. Sommige vrijwillige ruilverkavelingen waren al eerder uitgevoerd. Later is de wet enige malen aangepast. Zo is in 1954 de doelstelling van ruilverkaveling verruimd van vooral agrarische verbetering tot hulpmiddel voor bredere inrichting van het landelijke gebied. Met die wijziging konden belangen als die van recreatie, infrastructuur en natuurontwikkeling een grotere plaats krijgen.

De in 1944 begonnen ruilverkaveling De Scheeken in Noord-Brabant

In dit na de watersnoodramp van 1953 herverkavelde gebied op Zuid-Beveland is deze vliedberg gehandhaafd

Een wijziging in 1985, toen de *Ruilverkavelingswet* overging in de *Landinrichtingswet*, illustreert de volgende stap in de omslag naar een verbrede doelstelling. Zo werd er voortaan ook land heringericht met behoud van cultuurhistorie als duidelijke nevendoelstelling. Organisatorisch vond in 1995 een wijziging plaats waarbij belangrijke bevoegdheden zijn overgedragen aan de provincies. In 2007 hebben *Ruilverkavelings-* en *Landinrichtingswetten* plaatsgemaakt voor de *Wet Inrichting Landelijk Gebied*. Bij dit alles bleven veranderingen in de agrarische sector – denk aan krimp, de Europese landbouwpolitiek en de wereldeconomie – onverminderd belangrijke factoren voor de transformatie van het landelijke gebied.

Omvang

Aankankelijk is ruilverkaveling in bescheiden mate toegepast. Het ging tot 1945 om niet meer dan een vijftigtal ruilverkavelingsblokken, met een totale oppervlakte van nauwelijks 24.000 hectare – een gebied ter grootte van Schouwen-Duiveland. Na 1945 is ruilverkaveling grootscheeps uitgevoerd, met de jaren zestig als hoogtepunt. In 1985 was bijna 1.500.000 hectare afgerond of in uitvoering en bijna 450.000 hectare aangevraagd. Van de ruim 2.300.000 hectare landoppervlak van Nederland heeft tegenwoordig 75 procent één of meerdere ruilverkavelingen ondergaan. Dus driekwart van het land is intussen al op de schop gegaan.

LANDSCHAPPELIJKE INGEPEN

De remedie tegen versnipperd grondbezit was ruilen tussen eigenaars tot aaneengesloten eenheden. Nieuwe landbouwwegen zorgden voor verbeterde ontsluiting. Aan die wegen konden bedrijven worden gevestigd door ze daar nieuw te bouwen. Een typerend kenmerk van de meeste ruilverkavelingen is dan ook de ruime vertegenwoordiging van naoorlogse boerderijen. Voor betere waterafvoer golden als oplossingen het zogenoemde diepploegen, de aanleg van drainage, het rechtekken en verdiepen van waterlopen en het graven van nieuwe. Verder zijn er nieuwe gemalen ingezet – ook zo'n opvallend kenmerk, net als de meestal uniforme, betonnen bruggen over de waterlopen.

Verwijdering

De focus op het agrarische belang bij de herinrichting leidde er tot in de jaren vijftig toe dat niet-rendabele en daardoor overbodig geachte landschapsonderdelen vaak zijn omgevormd of verwijderd. Zo zijn duizenden kilometers sloten gedempt en houtwallen gekapt. Verder offerde men eendenkooien, steilranden en drenkplaatsen op, en zijn vliedbergen en dijken geëgaliseerd en onverharde landwegen van asfalt voorzien of opgeheven. Waar eigenom en terrein dat toelieten, hanteerde men bij de aanleg van wegen en waterlopen de rechte lijn en de haakse hoek. Doel was immers een efficiënter ingericht landschap. Dit rationele landinrichtingsprincipe was van oudsher wijd verbreid en is eerder onder meer toegepast in vele droogmakerijen en veenontginningen. Maar het kwam weinig voor op het zand, in het rivierengebied en in oude kleistreken. Daar werd al eeuwen meer aangesloten bij het natuurlijke, grillige patroon van waterlopen en andere terreinomstandigheden. In een deel van de ruilverkavelingen in deze van oudsher niet-rationeel ingerichte gebieden is toen aansluiting gezocht bij elders gangbare kavelvormen en was er dus van niet-streekeigen inrichting sprake. Dit verklaart een groot deel van de kritiek die er wel op is geuit.

Typerende resultaten

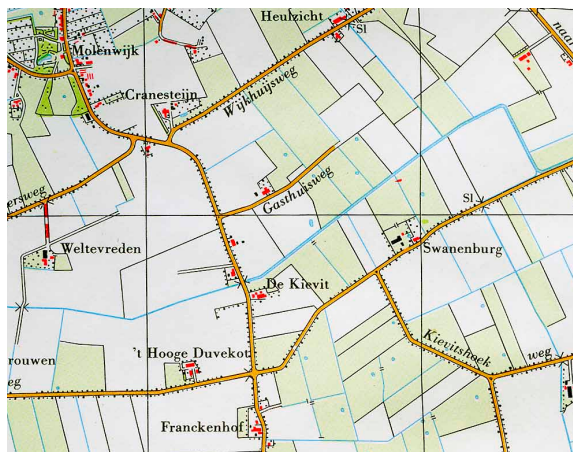
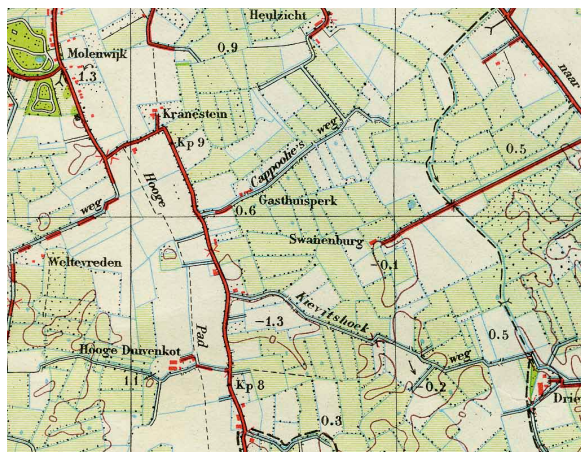
De effecten van de opeenvolgende wetten laten zich herkennen in de landschappen die in de betrokken periodes zijn ontstaan. Scherpe scheidslijnen zijn er echter niet: vaak volgde de wet de praktijk en niet andersom. Wel zijn in alle gevallen percelen geruild en herverkaveld, maar er gebeurde meer.

Vooroorlogs Zo laat de ruilverkaveling Nieuwleusen in Overijssel, uit 1925, een totaal gewijzigd grondplan zien van een gebied dat eerder verdeeld was over talloze eigenaars. De nieuwe plattegrond, met daarin de spoorweg en de toenmalige rijksweg, wordt gekenmerkt door een groten-deels 'schuin' wegenpatroon. Hier is invloed van stedenbouw uit dezelfde periode herkenbaar. Verder kent Nieuwleusen een inrichting met een tot op de dag van vandaag bijzonder open karakter en een ijle bebouwing.

Ruilverkavelingen gaan vaak gepaard met de constructie van uniforme waterstaatkundige voorzieningen, zoals deze brug in Eemland, een streek in Utrecht

De ruilverkaveling Nieuwleusen is uitgevoerd rond 1925. Het is een van de eerste waarin moderne verkeersinfrastructuur en op traditionele bouwwijze geënte, moderne boerderijen tot stand kwamen

Een deel van Walcheren, links in 1946 en rechts in 1962. Bij de ruilverkaveling in de tussenliggende periode is het beeld van het kleinschalige landschap op grotere schaal bewaard

Jaren veertig De ruilverkaveling De Scheeken in Noord-Brabant, uit 1944, is een vroeg voorbeeld van een heringericht gebied waarin landschappelijke waarden zijn gerespecteerd. Het oorspronkelijke, kleinschalige landschap omvatte delen die gecompartmenteerd waren door opgaand geboomte langs doodlopende wegen en wateren. Bij de ruilverkaveling is dit beeld bewaard, maar zijn de wegen en waterlopen in functioneel en logisch verband met elkaar gebracht. De herinrichting van Walcheren – begonnen in 1947 – past in dit patroon en werd een voorbeeld.

Jaren vijftig en zestig Scherp contrasterend is de ruilverkaveling Tielerwaard-West, uit 1959. Dit was voorheen een enorm, extensief gebruikt gebied tussen de Linge en de Waal, dat zeer open en amper bebouwd was. Het is integraal op de schop genomen, waarbij nieuwe ontsluitingen en wateren zijn aangelegd, alle voorzien van boomlinten, terwijl er ook tientallen zogenoemde wederopbouwboerderijen zijn gesticht. Het lege land is daarbij als het ware gekoloniseerd door bewoners van de oeverzones van de rivieren. Parallel hieraan respecteerde men cultuurhistorische waarden als eendenkooien en kades. Rond een voor de gelijktijdige aanleg van de A15 ontstane zandwinningsplas kwam het Lingebos tot stand ten behoeve van recreatieve doeleinden.

SOCIAAL-HISTORISCHE ASPECTEN

De landschappen van de twintigste eeuw zijn de eerste in de geschiedenis waarover democratische besluiten zijn genomen. Dat wil zeggen dat er bij wet – en dus door de Tweede Kamer – vastgestelde procedures zijn doorlopen. In die zin markeren ze een bijzondere fase in onze geschiedenis. Niet alleen de individuele eigenaar, maar in toenemende mate een reeks van belanghebbenden nam de besluiten over de inrichting van de ruimte.

Overheid

De overheid hield zich vroeger bijna geheel op de achtergrond – behalve voor zover het onteigeningen in het kader van de publieke zaak betrof. Sinds 1900 kwam ze echter steeds vaker en ingrijpender in actie om ruimtelijke zaken naar haar hand te zetten. Met de Ruilverkavelingswet kreeg

de overheid greep op de landinrichting, door bepalingen vast te stellen die blokkeerders van ruilverkavelingsplannen wettelijk kon dwingen medewerking te verlenen. Soms waren dat grootgrondbezitters, maar meestal behoudende kleine boeren. De resultaten van deze wet zijn het waard zichtbaar herinnerd te worden.

Werkverschaffing

Van het begin van de jaren dertig tot halverwege de jaren vijftig is ruilverkaveling vaak gerealiseerd in het kader van de werkverschaffing. Vele duizenden werklozen werden zo verplicht in het arbeidsproces ingeschakeld. Het ontwerp en de uitvoering waren meestal in handen van private ondernemingen als de Heidemij en Grontmij of van Staatsbosbeheer. Hun mankracht uit de werkverschaffing kregen ze via de Dienst Uitvoering Werken van de overheid ter beschikking gesteld. Terwijl de werkverschaffing bij vele betrokkenen geen prettige herinneringen zal oproepen, zijn de fysieke resultaten van deze vorm van sociaal overheidsbeleid wel een waardevol facet van onze geschiedenis.

Maakbaarheid

Dit geldt ook voor de volgende episode van de ruilverkaveling, de tijd van het ongebreidelde optimisme van de jaren vijftig en zestig. De van hogerhand met kracht gewenste maatschappelijke positieverbetering van de agrarische bevolking was toen een belangrijke onderligger van de herinrichting van het platteland. Onder invloed van de sociale wetenschappen werd maakbaarheid van de samenleving uitgangspunt. Een voorbeeld hiervan is het beschavings-

Op 1 mei 1958 opende de directeur-generaal van de landbouw een tuinbouw-complex in een nieuw ingericht landschap bij Kerkdriel in de Betuwe

FOTO DLG, W.K. STEFFEN

Met dit affiche probeerde de overheid in 1946 boeren en tuinders te overtuigen van de voordelen van ruilverkaveling

Rond Beltrum en Zieuwent in de Achterhoek bleef het besloten karakter bij de ruilverkaveling grotendeels behouden en zijn traditionele boerderijtjes gehandhaafd

offensief dat zich onder meer richtte op de boerin als cultuurdrager. Naast schaalvergroting was er volop ruimte voor het verbeteren van woonomstandigheden en scholing. Het inrichten van voorbeelddorpen en modelboerderijen was hierop terug te voeren. Het optimisme gaf verder ruimte voor recreatieve voorzieningen en voor facetten van cultuurhistorie.

Protest

Na de Tweede Wereldoorlog zag men in dat modernisering van de landbouw niet beperkt kon blijven tot verbetering van de bedrijfsmatige omstandigheden van individuele agrarische bedrijven of lokale gemeenschappen. De aandacht richtte zich toen ook op de sector als geheel. Met als niet altijd expliciete doelen het opheffen van kleine en daardoor niet meer levensvatbare boerenbedrijven, het verbeteren van de voorzieningen op het platteland en van de maatschappelijke positie van de boer en zijn gezin. Schaalvergroting en mechanisering werden hierbij belangrijke thema's.

Ruilverkaveling werd niet overal en altijd met open armen ontvangen. Immers, het opheffen van de kleine bedrijven kon leiden tot verlies van inkomen en zelfstandigheid, dan wel tot gedwongen overstap naar een ander beroep. Ook

de spanning tussen het agrarische belang en de belangen van natuur en landschap leidde soms tot heftige reacties. In een enkel geval zelfs tot gewelddadige uitbarstingen met politie-ingrijpen. Echter, de meestal aantoonbaar gunstige resultaten konden uiteindelijk vrijwel alle boeren overtuigen van het nut en de noodzaak van de ingrepen. Dat maakte de weg vrij voor grootscheepse toepassing.

OUDE EN NIEUWE KENMERKEN

Op het in de oorlog geteisterde Walcheren is in 1947 de weg ingeslagen naar een op grotere schaal terugbrengen van het vernietigde, kleinschalige landschap. Het gemoderniseerde landschap kreeg zijn vroegere kenmerken grotendeels terug. Walcheren kreeg tevens een voorbeeldfunctie voor vele volgende landinrichtingen.

De verdere uitwerking van deze nieuwe denkrichting kwam pas geleidelijk op gang na 1950. Tot die tijd is uit kosten-oogpunt zo veel mogelijk gebruikgemaakt van al bestaande elementen en structuren, zoals wegen en wateren. Stichting van nieuwe boerenbedrijven werd echter zelden uit de weg gegaan. Hierbij werd er veel land opnieuw ingericht met weinig respect voor de bestaande cultuurhistorische waarden, en onder toevoeging van nieuwe.

Rivierengebied

In de komgronden van het rivierengebied, waar wegen en hoofdweteringen vrijwel ontbraken, was er letterlijk en figuurlijk veel ruimte voor een nieuwe inrichting. Schade als gevolg van langdurig frontvuur en inundatie in de Tweede Wereldoorlog was een bijkomende aanleiding om ingrijpend te werk te gaan. Er ontstond een landschap waarin de rechte lijn en de haakse hoek veelvuldig voorkamen. Voor de aantrekkelijkheid van het landschap van Maas en Waal-West vond landschapsarchitect De Jonge het in 1950 echter wenselijk de rechte lijnen van de beplante nieuwe wegen hier en daar een kleine knik mee te geven. Zo trad er enige verdraaiing op in het wegenbeloop en heeft hij lange en in zijn ogen saaie rechtstanden in het door hem beoogde, relatief open landschap weten te voorkomen. Maas en Waal-West werd een veelvuldig bezocht voorbeeldgebied van kolonisatie vanwege tientallen nieuw gebouwde, rationele boerderijen in een gebied waarvan een voorspoedige agrarische ontwikkeling door velen aanvankelijk niet voor mogelijk werd gehouden.

De ruilverkaveling Heusden-Vlijmen uit 1958 in Noord-Brabant leverde een ijl bebouwd landschap op met hier en daar groene linten. Ook kruisende wegen zijn gemarkeerd met boomclusters

Oostelijk zandgebied

In vele gebieden die van oudsher werden gekenmerkt door een craquelé van kavels, of die een blokverkaveling kenden, vond rationalisering plaats zonder dat de oorspronkelijke structuur verdween. Een ervan is Yerseke Moer op Zuid-Beveland. Ruimtelijk veel omvangrijker zijn de zandgebieden, zoals die in de Achterhoek. Rond Beltrum hebben vanaf 1950 meerdere ruilverkavelingen plaatsgehad, die het karakter van het gebied echter nauwelijks hebben veranderd. Het coulisselandschap, de onregelmatige perceelvormen en de verspreide oude en nieuwe boerderijen zijn grotendeels intact gebleven, terwijl de afwatering en ontsluiting sterk zijn verbeterd.

Veengebieden

In sommige veengebieden is de versnippering van de strookkavels zo ver gegaan dat honderden meters lange percelen nog maar tien à twintig meter breed waren, en vaak ook nog in de lengte 'verknijpt'. Het eigendom was dan sterk verspreid. Dit maakte rendabele exploitatie vrijwel onmogelijk. Ruilverkaveling en uitdunning van het aantal boeren waren de enige remedie in onder meer Vriezenveen in Overijssel en bij Broek op Langedijk in Noord-Holland. In beide gevallen zijn scherpe contrasten tussen oud en nieuw gecreëerd.

Ontgrondingen

Van heel andere orde zijn de ingrepen die op het grensgebied van land en water plaatsvonden. Op tal van plaatsen is op grote schaal grind en zand gewonnen, waardoor in het landschap mozaïeken van watervlakten ontstonden. Dit wijkt overigens niet principieel af van de gevolgen van het afgraven van veen in voorgaande eeuwen. Een voorbeeld is de uit het niets ontstane Mookerplas bij Middelaar in Noord-Limburg, een voor waterrecreatie ingericht zand- en grindgat. In de ruilverkaveling Mook-Middelaar is – na zware oorlogsschade – vanaf 1948 een deel van de woningen en boerderijen weer opgebouwd en zijn vele agrarische percelen ontgrond of herverkaveld. De nationale behoefte aan beton als bouw materiaal won het hier van agrarische belangen.

NIEUWE BOERDERIJEN

Kenmerkend voor de ruilverkavelingslandschappen is dat de nieuwe boerderijen bij hun akkers en weiden gebouwd zijn en meestal niet meer in dorpen zijn gelegen. Deze nieuwe bebouwing is in sommige ruilverkavelingen zelfs

het belangrijkste kenmerk waaraan kan worden afgelezen dat het om opnieuw ingericht gebied gaat. Kennelijk waren in die gevallen de landschappelijke ingrepen bescheiden van aard of dermate goed ingepast dat ze amper opvielen als nieuwe elementen en structuren.

Beelddragers

De kenmerken van de nieuwe boerderijen zijn nauwelijks onder één noemer te brengen. Ze kunnen traditioneel zijn vormgegeven of modern. Ze kunnen uit geprefabriceerde onderdelen zijn samengesteld of geheel naar eigen inzicht gebouwd. Ze kunnen onder één kap zijn gebracht of uit gescheiden eenheden bestaan. De jongste exemplaren kenmerken zich door vrijstaande huizen van een of twee bouwlagen hoog. Eén ding hebben ze echter gemeen: ze liggen vrijwel altijd buiten bestaande kernen en altijd langs verharde wegen.

Concentraties van gevarieerde voorbeelden van zulke boerderijen als beelddragers zijn onder meer te vinden bij Vriezenveen, in Maas en Waal-West en op Schouwen-Duiveland. Bijzonder zijn ook vele exemplaren rond het Overijsselse Giethoorn en in de Peel. Schouwen-Duiveland is overigens een van de gebieden die na de watersnoodramp van 1953 en door de Deltawerken zo rigoureus op de schop genomen zijn, dat ze amper meer landschappelijke kenmerken van de voorgaande periode bezitten.

Beplanting

Erfbeplanting door middel van singels is vaak toegepast, maar het is geen algemeen kenmerk. Bovendien is de erfbeplanting later vaak gerooid in verband met uitbreiding van de bedrijven. Zo is er nauwelijks erfbeplanting in de

De Fagelhof is een van de boerderijen in de vanaf 1940 ruilverkaveld en deels ontgonnen polder Wetering-Oost bij Steenwijk

Sommige oevergebieden van de grote rivieren liepen in het laatste oorlogsjaar veel schade op en zijn vervolgens grotendeels herbouwd in de voor die tijd kenmerkende, sobere wederopbouwtrant. Hier de 'Moffendijk' te Bern, noordelijk van de Maas bij Heusden

heringerichte Haskerveenpolder in Friesland, maar gaan de boerderijen bij Vriezenveen juist bijna schuil in het groen. Geplande begeleiding van wegen, wateren en andere infrastructuurle werken door groen is wel een wezenlijk kenmerk van jonge, heringerichte landschappen. Om variatie en hiërarchie in het landschap te brengen zijn hierbij verschillende soorten en dichtheden toegepast.

WAARDERING

Het lijkt tegenstrijdig, maar het zijn vaak de gebieden waar de ruilverkaveling het hardst heeft toegeslagen die door velen hoog worden gewaardeerd om hun landschapschoon. Hoewel ontdaan van een belangrijk deel van hun historische informatiewaarde, worden ze als bijzonder aangenaam om te vertoeven getypeerd. Denk aan de zandgebieden van de Achterhoek, Twente, Drenthe en Noord-Brabant, en aan Friesland, het Groene Hart en Waterland in Noord-Holland. In de zandgebieden zijn beslotenheid en afwisseling de attractieve waarden, in Friesland en Waterland openheid, waterrijkdom en grasland. Zo zijn de volledige ruilverkavelde omgeving van Winterswijk en de polder Zeevang bij Edam zelfs de voornaamste dragers van de Nationale Landschappen Achterhoek en Laag-Holland. De Achterhoek, met typerende coulissen van ijle boomschermen en golvende vergezichten, is van stagnerend agrarisch gebied uitgegroeid tot belangrijke toeristische trekpleister.

Diversiteit

Dat er in laag Nederland in veel gevallen verlevendiging van een tweedimensionaal landschap heeft plaatsgevonden, ontgaat velen: de diversiteit is in de twintigste eeuw eerder toegenomen dan gedaald. In de jongste tijd ontstane onbegrensde vergezichten, zoals op het na de ramp van 1953 heringerichte Schouwen-Duiveland, zijn eerder uitzondering dan regel.

Ook vrijwel alle agrarische landschappen van onze Waddeneilanden en de uitgestrekte Maasplassen in Limburg dateren uit de twintigste eeuw en dragen bij aan de afwisseling. De waardering voor tientallen kilometers Maasoever – hoewel deze rivier grotendeels is verlegd en de oevers ervan zijn vergraven – laat goed zien dat jonge, door de mens gemaakte landschappen een brede erkenning kunnen hebben.

Verlies

Tot in de jaren tachtig werden ruilverkavelingen door vrijwel alle kenners als verstoring voor de historische waarden beschouwd en enkelen van hen nemen dit standpunt nog steeds in. Men was ervan overtuigd dat ruilverkaveling leidde tot eentonige landschappen, waarin streekkarakters verloren gingen en monoculturen overheersten. Bovendien meende men dat in ruilverkavelde gebieden zo goed als alle waarden uit het verleden ondergeschoffeld zijn.

Maar vergeten werd dat landinrichting een continu proces is, dat al eeuwen gaande is. Een punt waaraan evenmin aandacht werd geschonken is dat verticale waarneming vanuit de lucht – meestal via satellietfoto of op de topografische kaart – een totaal andere ervaring geeft dan over-

zien in het veld. Vooral het patroon van perceelgrenzen en waterloopjes is in het horizontale vlak voor de meeste mensen amper te herkennen.

In het platte vlak ging er bij ruilverkaveling zonder twijfel fysieke informatiewaarde verloren, maar er staat tegenover dat belevingswaarden konden groeien door accentuering van de driedimensionale aspecten van het streekeigene. Een gedwongen keuze kon een dilemma opleveren, maar bij een goede aanpak werd van deze beide de essentie vastgelegd en zijn er dus eigentijdse waarden toegevoegd.

Winst

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed pleit ervoor dat men met waardering naar het twintigste-eeuwse landschap kijkt en er met terughoudendheid mee omgaat. Vanaf de jaren tachtig is een aantal studies verschenen over ruilverkavelingen en over de landschappen die daaruit voortkwamen. Ze zijn een aanwijzing dat het onderwerp in de belangstelling is geraakt en dat daarmee ook de waardering voor dit fenomeen groeide. De laatste jaren waren reeds pleidooien te horen om landschappen uit de periode van de ruilverkaveling herkenbaar te houden.

De ruilverkavelingen zijn inmiddels een waardevol onderdeel van de periode waarin het landschap minder als een productieruimte en toenemend als winstgevendende 'consumptieruimte' werd gezien. Boerenland en buitengebied werden meer en meer ruimte voor de stedeling om te vertoeven en om er 'leuke dingen' in te doen.

Bij ruilverkavelingen op Zuid-Beveland bleef bij Yerseke een middeleeuws kleilandschap met darinkgaten bewaard. Darinkgaten zijn gaten in klei om zouthoudend veen naar boven te halen

WAARDEN DOORGEVEN

Wanneer de noodzaak tot verandering en herinrichting zich aandient, is het zaak het landschap herkenbaar te houden. Daarbij gaan de gedachten niet uit naar het 'bevriezen' van het landschap, maar naar het voortborduren op bestaande kenmerken. Er zijn verschillende richtingen waarin er continuïteit in het landschap gevonden zou kunnen worden. Het versterken of herstellen van structuren of hoofdelementen in de aanleg is een mogelijkheid, net als het verantwoord accentueren van contrasten tussen dicht en open. Een belangrijke denkbare richting is ook het inpassen van ontwikkelingen met respect voor bij een ruilverkaveling ontstane of geconsolideerde verkavelingspatronen. En alles met respect voor en in samenhang met verdere cultuurhistorische waarden.

Kenmerkende kwaliteiten

Het doet er niet toe of de betrokken landschappen hoog scoren vanwege schoonheid, maar het is wel belangrijk dat ze kwaliteiten vertegenwoordigen die typerend zijn voor bepaalde perioden, gedachten of ontwikkelingen. Daardoor vormen ze een ruimtelijke illustratie van facetten van ons verleden.

Ons leven en onze geschiedenis lijken zich met almaar grotere vaart te voltrekken en ruimtelijke ontwikkelingen volgen elkaar in steeds hoger tempo op. Sommige buitengebieden zijn gedurende de twintigste eeuw al tweemaal

heringericht. Dit geldt onder andere voor ruilverkavelingslandschappen in het Eemland, boven Amersfoort, en ook voor die van Ameland. Deze laatste, de oudste wettelijk gedragen ruilverkaveling, uit 1915, is totaal verloren gegaan en is alleen nog op papier te bestuderen. Daar is in een handomdraai een tastbaar en waardevol moment in de emancipatie van bewoners van het platteland uitgewist. Voor andere ruilverkavelingen is dit te voorkomen wanneer er waardering bestaat voor ingrepen door onze recente voorouders en hun overwegingen daarbij. De aandacht en zorg voor kenmerken van het buitengebied zouden zich hierbij in de tijd moeten gaan uitstrekken tot ver na de Tweede Wereldoorlog en misschien zelfs wel tot de dag van vandaag.

Soms worden in nieuwe landschappen al eeuwen bestaande hulpmiddelen in de waterstaat toegepast: hier de bediening van een schuif waarmee een duiker in een dijk geopend en gesloten kan worden

INFORMATIE EN ADVIES

Wilt u meer weten of advies over dit onderwerp, neem dan contact op met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: Lammert Prins, 033 - 421 7 665, l.prins@cultureelerfgoed.nl of InfoDesk, 033 - 421 7 456, info@cultureelerfgoed.nl.

ANDERE GIDSEN

Deze en andere gidsen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed kunt u vinden op www.cultureelerfgoed.nl.

- *Ontginningen uit de twintigste eeuw*
- *Stelling van Amsterdam*
- *Vroeg-naoorlogse woonwijken*
- *Infrastructuur*
- *De Afsluitdijk*
- *Beekdalen en archeologie*
- *De Nieuwe Hollandse Waterlinie*
- *Archeologie en ruimtelijke ordening*

LITERATUUR

- Andela, G. (2000). *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk: De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland*. [Diss.]. Bussum.
- Bergh, S.[M.] van den (2004). *Verdeeld land: De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985*. [Diss.]. Groningen / Wageningen.
- Buiter, H. en J. Korsten (2006). *Land in aanleg: De Dienst Landelijk Gebied en de inrichting van het platteland*. Zutphen.
- Karel, E.H.K. (2005). *De maakbare boer: Streekverbetering als instrument van het Nederlandse landbouwbeleid 1953-1970*. [Diss.]. Groningen.

- Niemeijer, A.F.J. (2007). *Oorlogsschade, watersnoodschade en ruilverkaveling in de wederopbouwperiode (1940-1965)*. Rapport RACM. Zeist.
- Visser, R. de (1997). *Een halve eeuw Landschapsbouw: Het landschap van de landinrichting*. Z.p.

Gids Cultuurhistorie 18 oktober 2011

Eindredactie Dirk Snoodijk

Redactieraad Frank Altenburg, Henk Baas,

Patricia Braaksma en Marieke Kuipers

Tekst Frits Niemeijer en Lammert Prins

Afbeeldingen Frits Niemeijer, tenzij anders vermeld

Vormgeving ontwerpjanhaandrikman, Doornenburg

Druk Boom & van Ketel grafimedia, Haarlem

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

ISSN 2210-4674

Gratis abonnement op het Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: info@cultureelerfgoed.nl of 033 - 421 7 456. De InfoDesk is er ook voor adreswijzigingen, bestellingen van meerdere exemplaren en al uw vakinhoudelijke vragen.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort

033 - 421 7 421 | fax 033 - 421 7 799

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl (met routebeschrijving)

Archief, bibliotheek en collecties

Open ma t/m vr 9-17 uur

bibliotheek@cultureelerfgoed.nl

Vestiging Lelystad

Oostvaardersdijk 01-04 | 8244 PA Lelystad

0320 - 269 700

Vestiging Amsterdam

Hobbemastraat 22 | 1071 ZC Amsterdam

020 - 305 4 771

Vestiging Rijswijk

Visseringlaan 3 | 2288 ER Rijswijk

070 - 307 3 800

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staat voor de bescherming van het roerende en onroerende erfgoed van nationaal belang. Met specialistische kennis stimuleert de dienst een goede zorg voor archeologie, monumenten, cultuurlandschap, beeldende kunst en kunstnijverheid.

Een bezoek aan de Rijksdienst in Amersfoort valt wellicht te combineren met een bezoek aan kunsthall Kade verderop in hetzelfde gebouw. Zie voor de actuele tentoonstellingen www.kunsthalkade.nl.